

PRAVNI ASPEKTI KORIŠTENJA I UMNAŽANJA GRAĐE

ALEKSANDRA HORVAT
Filozofski fakultet, Zagreb

Među mnogobrojnim vrlinama, znanjima i sposobnostima, nabrojenim u nacrtu novoga dokumenta Odbora za kulturu Vijeća Europe, koji je nedavno predložen javnosti pod naslovom *Novi informacijski profili i nadležnosti informacijskih stručnjaka i djelatnika u području znanja koji rade u kulturi*, (1) navodi se i poznavanje pravnih aspekata važnih u oblikovanju i organiziranju novih elektroničkih medija. Od informacijskog se stručnjaka, barem u zemljama Europske unije, očekuje, dakle, poznavanje osnovnih pravnih propisa koji uređuju proizvodnju, raspačavanje i korištenje elektroničke građe. Iako je u Hrvatskoj udjel elektroničke građe u knjižnicama i arhivima još neznatan, a digitalizacija tiskane građe kao pomoć u zaštiti izvornika ili širenju kruga korisnika tek prihvaćena kao teoretska mogućnost, ipak je sigurno da se naši informacijski stručnjaci moraju što prije upoznati sa svim relevantnim zbivanjima u zemljama Zapadne Europe. Za slobodan prijenos književnih, umjetničkih, znanstvenih i drugih djela, pohranjenih na bilo kojoj vrsti građe, zainteresirane su sve zemlje podjednako, jer o njemu ovisi i njihov gospodarski, znanstveni i kulturni razvitak. Nacionalni i međunarodni pravni propisi kojima je danas uređeno područje intelektualnog vlasništva prilagođeni su tradicionalnom načinu proizvodnje, raspačavanja i korištenja tiskane knjige, pa iako su s vremenom proširivani tako da su mogli obuhvatiti i promet novih vrsta građe poput filmova ili zvučnih zapisa, neprimjereni su elektroničkoj građi. Lakoća i brzina kojom se ta građa može proizvesti i, osobito, umnožiti i raspačati, njezino lako mijenjanje, mogućnost kombiniranja teksta, zvuka, slike i pokreta u istoj publikaciji, zahtijevaju preoblikovanje dosadašnjeg načina zaštite autora, djela i načina na koji se djelo može koristiti. Stoga se u zemljama Europske unije upravo sada dogovaraju novi pravni propisi o proizvodnji, umnažanju, raspačavanju i korištenju elektroničke građe. Za razliku od Zapada, zemlje Srednje i Istočne Europe moraju ne samo urediti područje elektroničkog nakladništva, već i preurediti dosadašnje pravne propise koji vrijede na području autorskoga prava i srodnih prava. Želi li, na primjer, Hrvatska ući u Svjetsku trgovinsku organizaciju (WTO), morat će uskladiti svoj Zakon o autorskom pravu sa Sporazumom o trgovinskim aspektima prava intelektualnog vlasništva (TRIPS). Odredbe TRIPS-a oslanjaju se pak na odluke usvojene na Diplomatskoj konferenciji Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo (WIPO), održanoj 1996. godine u Ženevi. O tim će odlukama poslije biti još nešto rečeno.

Svaka je zemlja, dakle, ponajprije zainteresirana za intelektualno vlasništvo zbog prihoda koji joj donosi trgovina autorskim i umjetničkim djelima. Gospodarski pokazatelji svjedoče o stalnom rastu udjela prihoda od intelektualnog vlasništva u ukupnomu gospodarskom prihodu pojedinih zapadnih zemalja. Te zemlje zakonskim propisima štite intelektualno vlasništvo tako da autorima, izvođačima, pa i proizvođačima književnih, glazbenih, filmskih i drugih kreativnih djela jamče pravičnu naknadu za iskorištavanje djela i sprečavaju njihovo nedopušteno korištenje. Jasno je, međutim, da bi potpuna zaštita intelektualnog vlasništva mogla istodobno spriječiti slobodan pristup autorskim djelima, a to ne žele ni autori ni nakladnici odnosno proizvođači, pa ni zemlje same.

Zakoni o autorskom pravu ugrađuju se u pravni sustav države da bi štitili autore jer se smatra da će jedino autor kojemu je zajamčena naknada za stvaranje, biti potaknut da i dalje stvara. Zakoni podjednako štite i ulaganja nakladnika ili drugih investitora u autorsko djelo. Istodobno je potrebno osigurati dostupnost autorskih djela jer se i sloboda pristupa kulturnim i znanstvenim djelima smatra ljudskim pravom koje demokratski uređena zemlja mora jamčiti svojim građanima. Zato se obično u pravnim propisima koji uređuju područje intelektualnog vlasništva, uz ograničeno razdoblje zaštite (u Hrvatskoj su autorska djela zaštićena za života autora i pedeset godina nakon njegove smrti), predviđaju i iznimke od zaštite koje omogućuju da se inače zaštićena djela mogu koristiti i bez plaćanja uobičajene naknade. Iznimke se najčešće dopuštaju radi znanstvenog istraživanja, osobnog usavršavanja, nastave itsl. Pritom se moralna prava autora moraju uvijek štititi i na njih se eventualne iznimke ne odnose.

Kad se govori o stanju u Hrvatskoj, treba najprije spomenuti da Ustav Republike Hrvatske posebno jamči zaštitu moralnih i materijalnih prava, koja potječu iz znanstvenog, kulturnog, umjetničkog, intelektualnog i drugog stvaralaštva. (2) Ustav Republike Hrvatske gotovo se doslovno oslanja na formulaciju iz Opće deklaracije o ljudskim pravima UN iz 1948. godine, u kojoj se u članku 27. kaže da "svatko ima pravo na zaštitu moralnih i materijalnih interesa koji potječu iz znanstvenog, književnog ili umjetničkog djela kojemu je autor". Zakonom o preuzimanju saveznih zakona iz područja prosvjete i kulture iz 1991. godine, preuzet je Zakon o autorskom pravu iz 1978. godine s izmjenama i dopunama iz 1986. i 1990. godine, koji je tako postao važećim hrvatskim zakonom o autorskom pravu. Taj je zakon još jednom izmijenjen i dopunjen 1993. (3) Pročišćen tekst Zakona o autorskom pravu utvrdio je Odbor za zakonodavstvo Zastupničkog doma Sabora 20. listopada 1998. godine, a objavljen je u *Narodnim novinama* 1. veljače 1999. U hrvatskom se zakonu, dakle, najprije zaštićuju izvorna autorska djela, prijevodi, preradbe, glazbene obrade te zbirke autorskih djela, poput enciklopedija, zbornika, antologija itd. Zatim se utvrđuju dvije skupine iznimaka: one koje dopuštaju korištenje djela bez dopuštenja autora ali uz plaćanje naknade, i one koje dopuštaju korištenje djela bez dopuštenja autora i bez plaćanja naknade.

Autorovo dopuštenje nije potrebno posebno tražiti kada se:

- objavljuju i umnožavaju pojedini dijelovi književnog, znanstvenog ili umjetničkog djela u

nastavne svrhe

- pretiskavaju aktualni članci u kojima se raspravlja o pitanjima od općeg javnog interesa, ako autor nije reproduciranje izričito zabranio
- umnažaju u novinama i povremenim publikacijama pojedine aktualne fotografije, ilustracije, tehnički nacrti i sl., objavljeni u drugim novinama i povremenim publikacijama.

U navedenim je slučajevima ipak potrebno platiti naknadu za korištenje djela. Isto tako, autorovo ime i izvor moraju uvijek biti navedeni.

Bez dopuštenja autora i bez plaćanja naknade za korištenje dopušteno je:

- predstavljanje i izvedba književnog ili umjetničkog djela u svrhu nastave, ako se to predstavljanje ili ta izvedba obavlja bez naplaćivanja ulaznica ili drugih oblika naplaćivanja te prigodom školskih svečanosti na koje je pristup besplatan
- izvješćivanje o objavljenim književnim, umjetničkim i znanstvenim djelima u kojima se sadržaj tih djela reproducira na originalan i skraćen način
- reproduciranje već objavljenog djela radi osobna usavršavanja, ako reprodukcija nije namijenjena ni pristupačna javnosti
- doslovno navođenje ulomaka (citata) djela, uz uvjet da to bude u skladu s dobrim običajima i u mjeri opravdanoj svrhom koja se ima postići, te uz obvezno navođenje izvora i imena autora.

Među iznimkama od zaštite koje Zakon dopušta, jedna se odnosi na računalne programe. Korisnik može reproducirati ili prilagoditi kopiju računalnog programa radi korištenja u svrhu za koju je taj program pribavljen, za arhivske svrhe i za zamjenu izgubljene, uništene ili dotrajale kopije. Ta iznimka omogućuje korisniku da kupljeni program sačuva i služi se njime dulje vrijeme. No Zakon ne određuje što se smatra računalnim programom.

Za kulturne su ustanove nabrojene iznimke važne jer im omogućuju, na primjer, organiziranje kulturnih priredaba na kojima se čitaju, recitiraju, izvode itd. inače zaštićena autorska djela, bez plaćanja naknade, naravno uz uvjet da ne naplaćuju ulaznice. Osobno usavršavanje dovoljno je širok pojam da dopusti korisnicima u knjižnicama i arhivima umnažanje djela radi znanstvenog rada, učenja ili bilo koje druge potrebe.

Zanimljivo je, međutim, da Zakon uopće ne spominje mogućnost da kulturne ustanove smiju umnažati pojedina djela radi svojih potreba, npr. radi zaštite građe ili radi posudbe drugoj ustanovi. *Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima* Republike Slovenije predviđa, na primjer, mogućnost besplatna umnožavanja djela u najviše tri primjerka za osobne potrebe pojedinca, ali i za unutrašnju uporabu javnih arhiva, javnih knjižnica i obrazovnih i znanstvenih ustanova, ako se umnožavanje obavlja iz njihovih vlastitih primjeraka. (4)

Treba spomenuti da su noviji zakoni o autorskom pravu u nekim zemljama često restriktivniji od našega, pa predviđaju plaćanje naknade za umnožavanje djela (gotovo sve zemlje Europske unije, odnedavno i Slovenija), naknade za javnu posudbu knjiga (Njemačka, skandinavske zemlje, Velika Britanija) itsl. Kulturne se ustanove u tim zemljama i te kako moraju zalagati za očuvanje prava svojih korisnika na slobodan pristup građi, prava koja se u nas smatraju posve naravnima.

Prije su spomenute odluke Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo (WIPO) iz 1996. godine. U knjižničarskim se krugovima te odluke uglavnom drže nepovoljnima (5) za korisnike. Ugovor o autorskom pravu usvojen na Diplomatskoj konferenciji WIPO-a u Ženevi smatra se nadopunom Bernske konvencije, a uređuje pitanje zaštite i korištenja računalnih programa i baza podataka, te govori o trima pravima: pravu stavljanja u promet, pravu iznajmljivanja i pravu priopćavanja javnosti. Iznimke od zaštite ne spominju se posebno u ovom ugovoru, već se prepušta pojedinim zemljama da ih ustanove, oblikuju i unesu u svoje nacionalne zakone. Nezadovoljstvo i strah knjižničara izaziva, međutim, inzistiranje na tome da iznimke za kulturne ustanove budu ograničene i strogo nadgledane. (6)

I pojedine odredbe *Smjernica Europske unije o autorskom pravu* (7), koje slijede odredbe WIPO-a, pokazuju da su iznimke od zaštite koje se dopuštaju pojedincima i kulturnim ustanovama doista ograničene. Knjižnice, arhivi, dokumentacijske i obrazovne ustanove moći će konvertirati djela u digitalni oblik u svrhu pohrane ili zaštite ili snimiti dio (nekoliko stranica) digitalnog djela na papir ili disketu za redovite potrebe korisnika tih ustanova, uz uvjet da je djelo pribavljeno na zakonit način.

Hrvatski stručnjaci za autorsko pravo upozoravaju da su dosadašnje izmjene i dopune Zakona o autorskom pravu samo kratkoročna rješenja, te da će usklađivanje s važećim međunarodnim ugovorima, kao što su Ugovor o autorskom pravu i Ugovor o izvedbama Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo (WIPO) te usklađivanje sa Smjernicama Europske unije, zahtijevati donošenje novoga cjelovitog zakona. (8)

U donošenju tog zakona morali bi informacijski stručnjaci aktivno sudjelovati, jer je gotovo posve sigurno da će se dosadašnja lakoća iskorištavanja i umnožavanja autorskih djela za različite potrebe, često i u velikom broju primjeraka, morati ograničiti. Za korisnike naših kulturnih ustanova, pa i za ustanove same, potrebno je predvidjeti iznimke od zaštite i ugraditi ih u novi zakon o autorskom pravu.

BILJEŠKE

1. New professional profiles and competencies for information professionals and knowledge workers operating in cultural industries and institutions. Strasbourg: Council of Europe, 1998. CC-Cult (98)21.

2. Ustav Republike Hrvatske, članak 68.
3. Zakon o proglašenju Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o autorskom pravu. // Narodne novine 58(1993).
4. Zakon o avtorski in sorodnih pravicah. // Uradni list Republike Slovenije 5, 21(1995). Čl. 50.
5. Vidi članke i izvješća o tijeku konferencije i pojedinim zbivanjima vezanim uz konferenciju WIPO-a, objavljene u EBLIDA-inu glasilu *Information magazine* u razdoblju između 1996. i danas.
6. Ugovor o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo usvojen na Diplomatskoj konferenciji 20. prosinca 1996. Zagreb: Državni zavod za intelektualno vlasništvo, 1997. Čl. 10.
7. Directive on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the Information society. <http://www.kaapeli.fi/eblida/ecup/lex.htm>. 20. 5. 1998.
8. Henneberg, Ivan. Zakonodavstvo Republike Hrvatske na području autorskog prava. Izlaganje na Nacionalnom seminaru o autorskom pravu i srodnim pravima, održanom u lipnju 1998. u Opatiji. 14 str.